

KATARZYNA OWSIAK

owskiakk@uek.krakow.pl

Narzędzia ochrony finansów jednostek samorządu terytorialnego¹

The Instruments of Financial Security of Local Government Units

Słowa kluczowe: narzędzia ochrony finansów jednostek samorządu terytorialnego; reguły fiskalne; wieloletnia prognoza finansowa

Keywords: instruments of financial security of local government units; fiscal rules; long-term financial forecast

Kod JEL: H62; H63; H68; H73

Wstęp

Realizacja społecznie i gospodarczo użytecznych funkcji i zadań państwa wymaga odpowiednich podstaw finansowych. Podstawy te są kształtowane w sposób systemowy, czyli w ramach istniejącego systemu dochodów publicznych, zwłaszcza podatkowych. Jednakże na realizację dochodów publicznych, w ramach istniejącego systemu, istotny wpływ wywierają wahania cyklu koniunkturalnego. Cykliczność procesów gospodarczych, która przekłada się na wydajność dochodową władz publicznych, musi być uwzględniona przez państwo oraz w działalności podmiotów sektora finansów publicznych. Chodzi o to, aby w system finansowania tych podmiotów były wbudowane mechanizmy (np. rezerwy) pozwalające amortyzować

¹ Publikacja została sfinansowana ze środków przyznanych Wydziałowi Finansów i Prawa Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie w ramach dotacji na utrzymanie potencjału badawczego.

skutki cyklu koniunkturalnego. Wynika z tego, że na stan finansów jednostek sektora finansów publicznych istotny wpływ mają zarówno czynniki egzogeniczne (wzrost gospodarczy, inflacja), jak i czynniki endogeniczne tkwiące w zasadach gospodarowania środkami finansowymi. Zasady te w istotnym stopniu są określone w prawodawstwie regulującym gospodarowanie finansowymi środkami publicznymi. Wszystko to wpływa na poziom ochrony finansów podmiotów realizujących zadania publiczne, czyli sytuację, w której realizacja tych zadań nie jest zagrożona brakiem środków, a w krańcowym przypadku niewypłacalnością jednostek samorządowych.

System ochrony finansów publicznych jest zróżnicowany. Ogólnie rzecz biorąc, możliwości władz samorządowych w zapewnieniu ochrony ich finansów są – w porównaniu z władzami centralnymi – znacznie mniejsze.

Artykuł stanowi próbę sformułowania *sui generis* pojęcia ochrony finansów jednostek samorządu terytorialnego oraz wskazuje na wybrane instrumenty tej ochrony. Zaprezentowane ujęcie jest przyczynkiem do dyskusji i dalszych badań.

1. Pojęcie ochrony finansów jednostek samorządu terytorialnego

Próba zdefiniowania ochrony finansów jednostek samorządu terytorialnego (JST) prowadzi do wniosku, że – po pierwsze – wpisuje się ona w koncepcje bezpieczeństwa finansów publicznych, a po drugie, że – najogólniej rzecz biorąc – będzie oznaczała taki stan ich finansów, w którym władze samorządowe są w stanie realizować wszystkie zadania, a więc dostarczać dobra i usługi lokalne na zadowalającym dla społeczności lokalnej poziomie oraz stymulować rozwój lokalny. Poziom ochrony finansów władz samorządowych implikuje system zasilania finansowego JST. Jego budowa i skutki stanowią odrębny przedmiot rozważań, dlatego w tym miejscu ich nie rozwijamy.

Dla osiągnięcia skutecznej ochrony stosuje się różne instrumenty, które można podzielić na: systemowe (ustrojowe), prawne, ekonomiczne, techniczne. Na poziom ochrony finansowej JST wpływ mają organy nadzorcze i kontrolne. Z tego powodu do narzędzi ochrony finansów należy zaliczyć instrumenty o charakterze administracyjnym (np. program postępowania naprawczego).

Charakteryzując koncepcję ochrony finansów jednostek samorządu terytorialnego, należy podkreślić, że fundamentalnym warunkiem tej ochrony jest stabilność (trwałość) regulacji prawnych. Chodzi tutaj zwłaszcza o trwałość rozwiązań systemowych dotyczących zasad: zasilania finansowego JST, gospodarowania nadwyżkami, gospodarowania wolnymi środkami finansowymi, tworzenia i wykorzystania rezerw finansowych, zaciągania pożyczek, kształtowania długu samorządowego.

Dla ochrony finansów jednostek samorządowych pierwszorzędne znaczenie ma właściwie skonstruowany system zasilania finansowego. System ten powinien opierać się na trzech atrybutach: a) wydajności fiskalnej pozwalającej na efektywne wykonywanie podstawowych funkcji JST, b) antycykliczności umożliwiającej

Tab. 1. Instrumenty ochrony finansów jednostek samorządu terytorialnego

I. Instrumenty systemowe		
Zakres sektora finansów publicznych, w tym: <i>Zakres sektora samorządowego</i>	Bezwzględny poziom długu publicznego, w tym: <i>Dynamika i struktura długu władz lokalnych (długu sektora samorządowego)</i>	Jawność finansów publicznych, w tym: <i>Jawność finansów samorządowych</i>
II. Instrumenty prawne		
Podstawowe*: <i>Konstytucja RP</i> <i>Ustawa o finansach publicznych</i> <i>Ustawa o dochodach jednostek samorządu terytorialnego</i>	Pozostałe (m.in.):**: <i>Ustawa o zamówieniach publicznych</i> <i>Ustawa o odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych</i> <i>Ustawa o rachunkowości</i> <i>Akty prawne wykonawcze</i>	
III. Instrumenty ekonomiczne		
Procedury ostrożnościowe i sanacyjne Reguły fiskalne, w tym: <i>Reguła co najmniej zrównoważonego wyniku bieżącego</i> Indywidualny wskaźnik spłaty zadłużenia	Narzędzia kształtowania równowagi, w tym: <i>Powiększanie dochodów</i> <i>Ograniczanie wydatków</i>	
IV. Instrumenty techniczne		
Metody planowania budżetu jednostki samorządu terytorialnego, w tym: <i>Budżet tradycyjny</i> <i>Budżet zadaniowy</i> Inne, w tym: <i>Wieloletnia prognoza finansowa</i>	Założenia do planowania	
V. Rodzaje kontroli i organy nadzoru		
Organ kontroli: <i>Najwyższa Izba Kontroli</i> <i>Regionalna Izba Obrachunkowa</i> Rodzaje kontroli stosowane przez Regionalne Izby Obrachunkowe: <i>kompleksowa, problemowa, doraźna, sprawdzająca</i> Inne kontrole: <i>wewnętrzna, auditing</i>	Organy nadzoru: <i>Prezes Rady Ministrów</i> <i>Wojewoda</i>	

* Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483); Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz.U. 2009, nr 157, poz. 1240 z późn. zm.); Ustawa z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego (Dz.U. 2003, nr 203, poz. 1966 z późn. zm.).

** Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. o zamówieniach publicznych (Dz.U. 2015, poz. 216); Ustawa z dnia 17 grudnia 2004 r. o odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych (Dz.U. 2005, nr 14, poz. 114 z późn. zm.); Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (Dz.U. nr 121, poz. 591).

Źródło: [Owsiak, 2006, s. 64–69].

efektywne wykonywanie tych funkcji niezależnie od wahań koniunktury, c) stałości przejawiającej się w formule względnej stabilizacji prawnej dochodów JST [Wójtowicz, 2014, s. 138–139].

Wśród instrumentów ochrony finansowej JST można wyróżnić klasyczne, wynikające z trendów wypracowanych w nauce finansów publicznych. Przykładem są narzędzia odzwierciedlające koncepcję *new public management*, takie jak budżet

zadaniowy, wieloletnia prognoza finansowa czy kontrola zarządcza [Marchewka-Bartkowiak, 2014, s. 4]. Do najnowszych osiągnięć teorii i praktyki finansów publicznych należy zaliczyć także reguły fiskalne.

2. Reguły fiskalne

Jednym z instrumentów o charakterze ekonomicznym jest obowiązująca od 2011 r. zasada równoważenia budżetu bieżącego JST („złota reguła budżetowa”), zgodnie z którą organ stanowiący jednostki samorządu terytorialnego nie może uchwalić budżetu, w którym planowane wydatki bieżące są wyższe niż planowane dochody bieżące powiększone o nadwyżkę budżetową z lat ubiegłych i wolne środki. W konsekwencji oznacza to zakaz finansowania wydatków majątkowych (kapitałowych) dochodami bieżącymi. Rozwiązanie to ma fundamentalne znaczenie, ponieważ wynik budżetu operacyjnego stanowi jeden z najistotniejszych wskaźników służących do oceny kondycji finansowej jednostki samorządu terytorialnego, a tym samym ochrony finansów tych jednostek, pokazując stopień pokrycia wydatków bieżących dochodami bieżącymi.

Tab. 2. Liczba JST z deficytem lub nadwyżką operacyjną w latach 2011–2015

Wyszczególnienie	Deficyt operacyjny					Nadwyżka operacyjna				
	2011	2012	2013	2014	2015	2011	2012	2013	2014	2015
Liczba JST	182	102	39	55	46	2627	2707	2770	2754	2762
Gminy	166	84	26	47	44	2248	2330	2387	2366	2368
M.st. Warszawa	–	–	–	–	–	1	1	1	1	1
Miasta na prawach powiatu	4	3	3	1	–	60	61	62	64	65
Powiaty	12	15	10	6	2	302	299	304	308	312
Województwa	–	–	–	1	–	16	16	16	15	16

Źródło: [Sprawozdanie z działalności regionalnych izb obrachunkowych i wykonania budżetu jednostek samorządu terytorialnego w 2013 roku, 2014, s. 209; Sprawozdanie z działalności regionalnych izb obrachunkowych i wykonania budżetu jednostek samorządu terytorialnego w 2015 roku, 2016, s. 278; www.rio.gov.pl].

Analiza danych zawartych w tab. 2 wskazuje, że JST utrzymują równowagę w części bieżącej budżetu, zaś liczba JST wykazujących deficyt operacyjny spada.

Reguła ta miała przyczynić się do zwiększenia efektywności gospodarki finansowej JST, ale w praktyce pojawiły się problemy wynikające z luk prawnych. Ustawodawca nie zdefiniował ani nadwyżki z lat ubiegłych, ani pojęcia wolnych środków. Paradoksalnie podkreśla się również, że zasada ta ma drugoplanowe znaczenie, gdyż ustawodawca w art. 212 cytowanej ustawy o finansach publicznych nie uwzględnił kwoty planowanego deficytu ani nadwyżki operacyjnej w katalogu elementów określanych w uchwale budżetowej [Siwek, 2016, s. 17].

Istniejące do końca 2013 r. ilościowe limity kosztów obsługi długu i zadłużenia były krytykowane za to, że nie uwzględniały potencjału finansowego, zwłaszcza tkwiącego w dochodach własnych poszczególnych JST. Finalnie indywidualny wskaźnik spłaty zadłużenia został zapisany jako wzór liczbowy w ustawie o finansach publicznych z 2009 r. Zgodnie z zapisami w danym roku budżetowym wartość spłaty zobowiązań wraz z kosztami ich obsługi do dochodów ogółem budżetu nie mogła przekroczyć średniej arytmetycznej z obliczonych dla ostatnich 3 lat relacji jej dochodów bieżących, powiększonych o dochody ze sprzedaży majątku oraz pomniejszonych o wydatki bieżące do dochodów ogółem budżetu. Co więcej, organ stanowiący nie mógł uchwalić budżetu, w którym nie zostałaby zachowana relacja wynikająca z tego wzoru [Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych, art. 243].

Tab. 3. Indywidualny wskaźnik spłaty zadłużenia obowiązujący przy ustalaniu budżetów w 2014, 2015 i 2016 r.

Wyszczególnienie	Gminy			Miasta na prawach powiatu			Powiaty			Województwa		
	2014	2015	2016	2014	2015	2016	2014	2015	2016	2014	2015	2016
Poniżej 0,0%	3	3	4	–	–	–	6	8	4	–	–	–
0,0–3,0%	89	38	37	3	2	2	36	29	26	–	–	–
3,0–6,0%	610	459	370	17	19	13	152	161	141	–	1	1
6,0–9,0%	862	901	886	27	24	26	97	96	112	4	6	7
9,0–12,0%	512	605	660	11	15	15	17	15	24	9	6	4
12,0–15,0%	205	260	285	6	5	8	5	4	7	3	3	3
Powyżej 15,0%	132	147	170	2	1	2	1	1	–	–	–	1
Liczba JST	2413	2413	2412	66	66	66	314	314	314	16	16	16

Źródło: [Sprawozdanie z działalności regionalnych izb obrachunkowych i wykonania budżetu jednostek samorządu terytorialnego w 2014 roku, 2015, s. 255; Sprawozdanie z działalności regionalnych izb obrachunkowych i wykonania budżetu jednostek samorządu terytorialnego w 2015 roku, 2016, s. 279; www.rio.gov.pl].

Od wejścia w życie indywidualnego wskaźnika spłaty zadłużenia w 2014 r. zwiększyła się liczba JST (tab. 3), które mogły planować poziom spłaty zadłużenia większy niż 6%, 12% i 15% planowanych dochodów. Opuszczając tutaj szczegółową analizę ilościową obecnej reguły, należałoby wskazać na jej wady jakościowe. Obecna konstrukcja wskaźnika jest traktowana jako „sztywna”, co oznacza brak mechanizmu odblokowującego możliwość wyższych spłat niż wynikające z matematycznego wzoru. Ponadto nie ma możliwości redukcji zadłużenia pomimo posiadanych własnych środków oraz dokonania jego restrukturyzacji przez zastosowanie przychodów zwrotnych. Wskaźnik nie jest także wrażliwy na jednorazowe znaczne zmiany dochodów, a dodatkowo ustawodawca różnie podszedł do ujmowania dochodów majątkowych (ustawa o finansach publicznych a wieloletnia prognoza finansowa) [Krawczyk, 2016, s. 10–11]. Reasumując, wskaźnik ten jest ważny dla ochrony finansów JST, ale powinny rozpocząć się prace nad jego korektą, uwzględniającą podkreślane przez praktyków nieprawidłowości.

3. Wieloletnia prognoza finansowa instrumentem ochrony finansów samorządowych

Wieloletnia prognoza finansowa (WPF), traktowana jako nowoczesne narzędzie zarządzania finansami JST, od momentu zastosowania budzi wiele kontrowersji. Z jednej strony wpisuje się w tendencję planowania wieloletniego. Natomiast z drugiej przyczyniła się do zastosowania niejednoznacznych rozwiązań. Zdaniem Stolorz-Krzysz:

Po pięciu latach szczytna idea wieloletniego planowania w sektorze finansów publicznych zdewaluowała się. Praktyka udowodniła, że nie jest to narzędzie doskonałe, a dla zachowania rygorów ustawy zmuszała i zmusza JST do szukania takich rozwiązań, aby wymogi z art. 243 ustawy o finansach publicznych zostały spełnione, np. leasing zwrotny czy emisja obligacji przez spółki komunalne [Stolorz-Krzysz, 2017, s. 142].

W literaturze przedmiotu mankamenty WPF zostały dogłębnie omówione i najogólniej sprowadzają się one do następujących kwestii: zgodności z wieloletnim planem finansowym państwa; kryterium realności sporządzania WPF; powiązania z budżetem JST; zdefiniowania przedsięwzięcia wieloletniego; dylematu udzielanych przez JST poręczeń stanowiących wydatek bieżący w ramach obsługi długu JST oraz zagadnienia długu JST oznaczającego *sensu stricto* obowiązek utrzymania relacji zapisanej w art. 243 cytowanej powyżej ustawy o finansach publicznych, co *sensu largo* wiąże się m.in. z okresem spłaty długu. Wymienia się także względy proceduralno-metodyczne, sprowadzające się m.in. do braku wspólnego podejścia do prac planistycznych we wszystkich JST [Dylewski, 2016, s. 57]. Warto jednak zwrócić uwagę na to, że idea wprowadzenia WPF wynikała też z dążenia ustawodawcy do stabilizacji finansów publicznych/ograniczenia długu JST. Pomimo niedopracowania przepisów związanych z WPF, co uwidoczniła praktyka, jest to ważne narzędzie kształtowania ochrony finansów JST. Obecnie prace nad ulepszaniem tego instrumentu powinny być skoncentrowane nad wykorzystaniem WPF jako efektywnego narzędzia zarządzania długiem. Należy bowiem zgodzić się z poglądem Filipiak, że: „Wieloletnia prognoza finansowa nie zapewnia elastyczności w procesie zarządzania długiem, pozwala jedynie na ogólne sterowanie długiem odpowiadające zapisom ustawowym, a nie realnym i oszczędnym decyzjom uwzględniającym aktualną sytuację” [Filipiak, 2016, s. 38–40]. Wieloletnia prognoza finansowa stanowi zatem ważne wyzwanie i zadanie dla jednostek samorządowych, polegające na umiejętnym wykorzystaniu możliwości tkwiących w tym narzędziu kształtowania finansowych podstaw ich działalności, w tym zapewnianiu bezpiecznego poziomu ochrony finansowej.

Podsumowanie

Z prowadzonych rozważań wynika, że koncepcja ochrony finansów JST wymaga pogłębionych badań i weryfikacji empirycznej. W obszar rozważań teoretycznych powinno się włączyć kategorie ryzyka i różnych jego rodzajów, które niewątpliwie występują w działalności jednostek samorządowych. Analiza poziomu ochrony finansów jednostek samorządowych powinna stanowić element szerszej analizy oraz oceny działalności władz samorządowych. Istotne jest również określenie, jak ta koncepcja wpisuje się w inne stosowane pojęcia służące do oceny finansów JST.

Wprowadzone w ustawie o finansach publicznych z 2009 r. reguły fiskalne zabezpieczające jednostki samorządu terytorialnego przed utratą płynności i nadmiernym zadłużaniem oraz wieloletnia prognoza finansowa oceniane są różnie, a powyżej zaprezentowano tylko wybrane aspekty. Niemniej można przyjąć, że instrumenty prawne wpływające na poziom ochrony finansów JST oraz bezpieczną, niezakłóconą działalność wymagają korekty np. w odniesieniu do regulacji mających zapobiegać nadmiernemu zadłużeniu. Potwierdzeniem tego może być stwierdzenie, że „Stan faktyczny i prawny ustawodawstwa samorządowego i regulacji dotyczących finansów samorządowych wymaga – w ocenie KR RIO – pilnej interwencji ze strony ustawodawcy” [Krawczyk, 2016, s. 18]. Należy zauważyć, że stosowane obecnie instrumenty przyczyniają się do ochrony finansów jednostek samorządowych, dyscyplinują gospodarkę środkami finansowymi, ograniczają ryzyko niewypłacalności (upadłości), a tym samym umożliwiają im realizowanie ważnych dla społeczności lokalnych funkcji i zadań.

Bibliografia

- Dylewski M., *Problemy wykorzystania WPF w zarządzaniu finansami jednostki samorządu terytorialnego*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2016, nr 273.
- Filipiak B.Z., *Instrumenty i narzędzia zarządzania długiem – ocena spójności z wieloletnią prognozą finansową*, „Finanse Komunalne” 2016, nr 11.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).
- Krawczyk R.P., *Problem skuteczności rozwiązań prawnych zapobiegających nadmiernemu zadłużaniu się samorządu terytorialnego*, „Finanse Komunalne” 2016, nr 12.
- Marchewka-Bartkowiak K., *Nowe zarządzanie publiczne*, „infos. BAS” 2014, nr 18(178).
- Owsiak K., *Koncepcja bezpieczeństwa finansów publicznych*, [w:] A. Pomorska (red.), *Finanse publiczne*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006.
- Siwiek K., *Zasada zrównoważonego budżetu bieżącego a efektywność wykorzystania wolnych środków i nadwyżki z lat ubiegłych w budżetach jednostek samorządu terytorialnego*, „Samorząd Terytorialny” 2016, nr 11.
- Sprawozdanie z działalności regionalnych izb obrachunkowych i wykonania budżetu jednostek samorządu terytorialnego w 2013 roku*, Krajowa Rada Regionalnych Izb Obrachunkowych, Warszawa 2014.
- Sprawozdanie z działalności regionalnych izb obrachunkowych i wykonania budżetu jednostek samorządu terytorialnego w 2014 roku*, Krajowa Rada Regionalnych Izb Obrachunkowych, Warszawa 2015.

Sprawozdanie z działalności regionalnych izb obrachunkowych i wykonania budżetu jednostek samorządu terytorialnego w 2015 roku, Krajowa Rada Regionalnych Izb Obrachunkowych, Warszawa 2016.

Stolorz-Krzysz E., *Dylematy związane z wieloletnią prognozą finansową – praktyka*, „Finanse Komunalne” 2017, nr 1–2.

Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (Dz.U. nr 121, poz. 591).

Ustawa z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego (Dz.U. 2003, nr 203, poz. 1966 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. o zamówieniach publicznych (Dz.U. 2015, poz. 216).

Ustawa z dnia 17 grudnia 2004 r. o odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych (Dz.U. 2005, nr 14, poz. 114 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz.U. 2009, nr 157, poz. 1240 z późn. zm.).

Wójtowicz K., *Udział w podatkach państwowych a problem stabilności fiskalnej jednostek samorządu terytorialnego w Polsce*, „Annales UMCS. Sectio H” 2014, nr 2,

DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/h.2014.48.2.135>.

www.rio.gov.pl [dostęp: 10.03.2017].

The Instruments of Financial Security of Local Government Units

The article attempts to define the *sui generis* concept of financial security of local government units and discusses the selected instruments enabling it to achieve. Systemic, legal, economic and technical instruments of financial security of local government units are considered. The article also includes the latest solutions in this field, or the practical application of fiscal rules, long-term financial forecast. These latter instruments are differently evaluated in the literature.

Narzędzia ochrony finansów jednostek samorządu terytorialnego

Artykuł stanowi próbę określenia *sui generis* pojęcia ochrony finansów jednostek samorządu terytorialnego oraz zostały w nim omówione wybrane instrumenty umożliwiające jej osiągnięcie. Rozważane są systemowe (ustrojowe), prawne, ekonomiczne oraz techniczne instrumenty ochrony finansów jednostek samorządu terytorialnego. W pracy uwzględniono także najnowsze rozwiązania w tym zakresie, jak stosowane w praktyce reguły fiskalne czy wieloletnia prognoza finansowa. Te ostatnie instrumenty są różnie oceniane w literaturze przedmiotu.